

Protifrancouzský diskurz v Československu v 60. letech 20. století

Anti-French discourse in Czechoslovakia in the 1960s

Martin Hromek / martin.hromek@email.cz

Katedra francouzského jazyka a literatury, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita

Abstract

In the 1960s the communist-controlled Czechoslovakia strongly ideologically opposed the Western countries both in terms of public promotional activities as well as in the internal materials of the Czechoslovak state authorities. Their anti-Western rhetoric was also focused on the system of government and economic situation. It is also the focus of this contribution which uses France as an example. It is based on contents and linguistic analysis of the materials of the Czechoslovak diplomatic service and the newspaper *Rudé právo*.

Key words

France, Czechoslovakia, propaganda, discourse, foreign policy, *Rudé právo*

Od druhé poloviny 40. let 20. století se Evropa postupně rozdělila na dva zneprátené bloky, které oddělila nikoli jen pomyslná, ale ve skutečnosti zcela reálná železná opona. Poté, co byli v roce 1947 z francouzské vlády vypuzeni komunisté,¹ a po vynuceném československém odmítnutí participace na Marshallově plánu téhož roku² se začala rýsovat i mezi Francií a Československem. To se po únorovém puči roku 1948 v Praze definitivně připojilo k sovětskému bloku. Zatímco se čtvrtá Francouzská republika roku 1949 stala zakládajícím členem Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO), Československá republika se v roce 1955 začlenila do Varšavské smlouvy ovládané Sovětským svazem (SSSR). Logika studené války, která mezi oběma tábory vypukla, velela, aby se jejich členové vzájemně napadali. Namísto přímého vojenského střetu se však rozhořel ideologický souboj využívající celou škálu nástrojů propagandy, směřované do údajně nepřátelského zahraničí, ale cílené i na domácí publikum.³

V komunisty ovládaném Československu se propagační úsilí zaměřovalo především na vyzdvihování výhod nového společenského a politického zřízení. Nově vybudovaný šťastný domov však bylo třeba bránit proti domnělým nepřátelům ze Západu. Integrovaní součástí státem a stranou řízené propagandy se tak stalo i poukazování na to, že směrem na západ od československých hranic je život údajně o poznání méně radostný. Negativního obrazu bylo možno dosáhnout prostřednictvím účelového výběru témat, na která byl v souvislosti s Francií kladen důraz, a také jazykovými prostředky, jako labelizací a užitím stigmatizačních výrazů. Z toho vyplývá, že k interpretaci korpusu vybraných pramenů je třeba využít kombinace obsahové a diskurzivní analýzy.

Cílem této analýzy je zjistit, jak se projevoval (nebo neprojevoval) protifrancouzský diskurz ve dvou odlišných korpusech textů, které se od sebe liší svým žánrovým zaměřením. Prvním z nich je zpravodajství o Francii na stránkách ústředního tiskového orgánu Komunistické strany Československa (KSČ), tedy deníku *Rudé právo*. Jedná se tedy o žurnalistické texty názorotvorného periodika, určené širokému publiku. Druhý soubor tvoří materiály československého velvyslanectví v Paříži a československého ministerstva zahraničních věcí (MZV). V první řadě se jedná o politické zprávy, ale také o koncepční dokumenty, případně zprávy kulturní a jiné. Recipienty těchto textů úřední povahy byly ústředí zastupitelského úřadu (ZÚ), tedy MZV, a rozhodovací orgány ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), nejčastěji jeho předsednictvo.

Období po roce 1948 samozřejmě nebylo neměnným časovým monolitem. Režim se vyvíjel, proměňovat se tedy mohly i důrazy na některá vybraná témata. Ambicí této studie není, a ani nemůže být, zhodnocení protifrancouzského, případně dokonce profrancouzského diskurzu za celé období jeho trvání. Zaměří se pouze na dobu od roku 1958,

1 Bossuat, Gérard: *La France, l'aide américaine et la construction européenne 1944–1954*. Volume I. Paris 1997, s. 99–139.

2 Tůma, Oldřich: *Odmítnutí Marshallova plánu - tragikomedie plná omylů*. In: *Marshallův plán: šedesát let poté*. Edd. J. Dejmek et M. Loužek. Praha 2007, s. 85–95.

3 Za největšího nepřítele byly pochopitelně považovány Spojené státy americké, nikoli Francie. O protiamerickém diskurzu dobové publicistiky a názorotvorných tiskovin v zakladatelském období komunistického režimu v Československu nejnověji Nečasová, Denisa: *Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956*. Praha 2020, s. 159–199.

kdy se prezidentem nově zřízené páté republiky stal Charles de Gaulle, až do roku 1967, tedy do období pražského předjaří. Budeme tak moci sledovat, jestli a případně jak se vyvíjelo psaní o Francii s ohledem na francouzský a československý vnitropolitický vývoj, její zahraniční politiku a československo-francouzské vztahy.

Francie na stránkách *Rudého práva*

Ve sledovaném období již Francouzská republika nepatřila mezi velmoci prvního řádu, přesto zůstávala významným hráčem na mezinárodním poli, a tak se témata týkající se její vnitropolitické situace a zahraniční politiky objevovala i na stránkách hlavního československého deníku. Napomáhala tomu i skutečnost, že ve Francii působila jedna z nejlivnějších komunistických stran v rámci členských zemí NATO. *Rudé právo* se tedy věnovalo i dění ve Francouzské komunistické straně (*Parti communiste français*, PCF), potažmo v celé levé části politického spektra. Můžeme dokonce konstatovat, že právě zpravodajství o francouzských levicových stranách, jejich vnitřním vývoji i postojích jejich členů tvořilo až polovinu, někdy i více, ze všech článků, které se dotýkají Francie. Pokud *Rudé právo* například referovalo o volbách, zaměřovalo se především na výsledky PCF a dalších levicových stran. V případě zpravodajství o politických stranách tedy nemůžeme hovořit o hodnocení Francie jako takové. A přesto, vezmeme-li si za příklad právě poměrně rozsáhlé mapování dění souvisejícího s volbami do Národního shromáždění a dalších politických orgánů, zjistíme, že i z nich můžeme vysledovat vztah československého tisku k francouzskému politickému uspořádání jako takovému. Ačkoli Francie v 50. letech 20. století náležela k atlantickému společenství, které bylo československým režimem považováno za nepřátelské, její ústava, tedy ústava čtvrté republiky, byla považována za demokratickou.⁴ Poměrný volební systém IV. republiky francouzským komunistům umožňoval přetavit svoji poměrně velkou voličskou podporu v dosti značný zisk mandátů v Národním shromáždění. I když se od konce tripartismu v roce 1947 PCF nepodílela přímo na vládě, mohla v určitých obdobích hrát důležitou roli a podporovat levicové koalice.⁵ Francouzské vlády však povětšinou důvěru komunistů nezískaly.⁶

Naopak pátá Francouzská republika, která vznikla 4. října 1958, si sympatie francouzských komunistů, a tím pádem ani československého tisku, rozhodně nezískala. Volební výsledky PCF po roce 1958 se příliš nelišily od počtu získaných hlasů v předchozím období, avšak většinový volební systém V. republiky pro komunisty znamenal značný pokles získaných mandátů. Ústavní systém degaullovské Francie, založený na silné pozici prezidenta

4 *Recept na záchranu „režimu“*. *Rudé právo*, roč. 38, č. 10, 10. 1. 1958.

5 *Guy Molletově vládě byla vyslovena důvěra*. *Rudé právo*, roč. 36, č. 33, 2. 2. 1956. O problematice vlád IV. republiky a účasti PCF na nich v rámci tzv. tripartismu např. Duhamel, Éric: *Histoire politique de la IV^e République*. Paris 2000; Rioux, Jean-Pierre: *Les gouvernements de gauche sous la IV^e République*. In: *Histoire des gauches en France. Volume 2. XX^e siècle : à l'épreuve de l'histoire*. Edd. J.-J. Becker et G. Candar. Paris, 2004, 2005, s. 255–274.

6 Kupříkladu vláda Félix Gaillarda, která získala důvěru Národního shromáždění v lednu 1958, byla označena za „protilidovou“. Srov. *Opětná „důvěra“ svědčí o slabosti Gaillardovy vlády*. *Rudé právo*, roč. 38, č. 18, 18. 1. 1958.

republiky, a nikoliv parlamentu, jako tomu bylo za III. a IV. republiky, se komunistům nezamlouval.⁷ Z toho důvodu se v diskurzu komunistických stran ujala nálepka tzv. režimu osobní moci (*régime du pouvoir personnel*), který dle mínění PCF a v našem případě zpravodajů či komentátorů *Rudého práva* demokratický rozhodně nebyl. Články věnované PCF a dalším levicovým stranám však o názoru na Francii vypovídají spíše nepřímo.

Vrátíme-li se k otázce, o jakých tématech se v souvislosti s Francií psalo v *Rudém právu*, můžeme konstatovat, že kromě výše zmíněného už zbývaly v podstatě jen tři okruhy. Jeden je co do počtu článků jemu věnovaných velice okrajový a nijak nereflexuje vnímání Francie jako takové. Jedná se o zprávy o kulturním dění ve Francii nebo přítomnosti její kultury v ČSSR. V námi sledovaném deníku a období jich bylo jen poskrovnu⁸ a tvoří ucelený soubor, z něž by bylo možné vyvozovat jakékoliv závěry.

Druhou kategorií byly socioekonomické otázky. Ve Francii nevládla komunistická strana, země se nikterak neinspirovala ekonomickým a sociálním systémem, který byl společný zemím sovětského bloku. Z toho vyplývalo, že z československého oficiálního pohledu nemohla být opravdu šťastným domovem. Údajně socialistické (či dříve lidově-demokratické) zřízení mělo být tím hlavním, na co se měla zaměřovat československá propagační činnost.⁹ Promítlo se to do zpravodajství *Rudého práva* o Francii? Její ekonomické situaci nebylo ve sledovaném období věnováno mnoho pozornosti a zpravodajství o tamějších sociálních poměrech se zaměřovalo především na aktuálně probíhající stávkové hnutí. Jeho podíl na celkovém počtu článků o Francii se přirozeně odvíjel od množství stávkových akcí za dané období. Nejednalo se ovšem o reportáže v pravém slova smyslu. Mělo postačovat, že se československému čtenáři naznačilo, a to často hned na titulní straně, že Francii zachvátily stávky vypovídající o nespokojenosti jejích obyvatel se sociální situací v zemi.¹⁰ Informace týkající se sociální či ekonomické kondice Francie a francouzských domácností nikdy nebyly přímo srovnávány se situací v Československu. Můžeme předpokládat, že jen pouhé takto vyselektované zpravodajství o životě na západ od československých hranic mohlo být dostatečným svědectvím o tom, že dobře se žilo v Československu, nikoli na Západě, například ve Francii.

Podstatně pestřejší bylo zpravodajství o třetím bloku témat, a to o zahraniční politice Francie, včetně jejího vztahu ke stávajícím či již bývalým zámořským územím, především pak o závěrečné fázi alžírské války, která skončila roku 1962. V tomto případě se výběr

7 Duhamel, Olivier: *La Gauche et la V^e République*. Paris 1993, zejm. s. 84–131.

8 Kulturní dění ve Francii, příspěvky o francouzské inteligenci, o tamějších umělcích apod., byly ve sledovaném období doménou specializovaných periodik, kterými byly především *Literární noviny*, *Kulturní tvorba*, *Kulturní život*, *Světová literatura* či *Host do domu*. I na jejich stránkách byly samozřejmě reflektovány nejen kulturní, ale i vnitro- či zahraničněpolitické záležitosti Francie, nikoli však rovnoměrně napříč jednotlivými ročníky, a více či méně výrazně se do nich mohl promítat osobní pohled autora či autorky.

9 Tak to stanovovaly koncepce zahraniční politiky z roku 1960 a dalších let, dostupné v Národním archivu České republiky Praha (NA), Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989, Kancelář I. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – II. část (AÚV KSČ, Novotný II).

10 Zde je nutno podotknout, že stávky jsou obecně zajímavým tématem zpravodajství a poutají pozornost i v dnešní době. Nicméně převaha tohoto tématu v případě zpravodajství o zemi, která zažívala „třicet slavných let“ (*les Trente glorieuses*) setrvalého ekonomického růstu a modernizace, o nichž naopak *Rudé právo* nereferovalo, jistě vypovídá o účelovosti takového zpravodajství.

témat a jejich kvantitativní zastoupení v rámci zahraničního zpravodajství *Rudého práva* odvíjely především od aktuální situace ve světě. Avšak právě výběr událostí, o nichž měl být československý čtenář informován, mohl reflektovat oficiální československý názor na postoje Francie v zahraničněpolitických otázkách a na její aktivity v zámoří.¹¹

V případě zpravodajství *Rudého práva* o prvních letech páté republiky nelze hovořit o skutečně systematickém sledování postojů Paříže v mezinárodní politice. *Rudé právo* se omezovalo na zprávy týkající se jaderného zbrojení. Bilaterální vztahy s dalšími státy nebo činnost v Evropském hospodářském společenství nebo NATO prakticky úplně chybějí. Sledována byla především problematika kolonií se zvláštním důrazem na válku v Alžírsku. To ovšem odráželo realitu tohoto období, protože francouzská zahraniční politika byla tímto konfliktem zcela ochromena. Ofenzivní velmocenská diplomacie, jak si ji přál rozvíjet první prezident V. republiky generál Charles de Gaulle, ke slovu přišla až po podpisu Evianských dohod roku 1962, tedy až po odchodu Francouzů z Alžírsku.¹² V roce 1963 se pozornost zpravodajství *Rudého práva* obrátila k francouzsko-německému sblížení v souvislosti s podpisem tzv. elysejské smlouvy mezi Spolkovou republikou Německo (SRN) a Francií v roce 1963.¹³ Pro československou diplomacii bylo v období po roce 1948 prvořadým úkolem poukazovat na údajné německé nebezpečí,¹⁴ a tak bylo logické, že i zprávy o spolupráci obou západoevropských zemí byly spojovány s domnělou podporou německého revanšismu ze strany Paříže.

Ještě v roce 1964 se *Rudé právo* věnovalo vztahům Francie k jejím bývalým zámořským územím, které byly považovány za projev nekolonialismu, pak se však situace poněkud obrátila. Známé de Gaullovy teze o Evropě od Atlantiku až po Ural či o politice všech azimutů se stávaly realitou. Francie uznala Čínskou lidovou republiku, prezident Francouzské republiky navštívil SSSR, poté Polsko a Rumunsko a chystal se i do Československa, stavěl se proti změnám v Evropském hospodářském společenství a vyvedl svou zemi z vojenských struktur NATO.¹⁵ Všechny tyto kroky reflektovalo i *Rudé právo*. Zdůrazňováno bylo i postupné ochlazování francouzsko-německých vztahů poté, co se v říjnu 1963 kancléřem SRN stal Ludwig Erhard.¹⁶ Francouzská zahraniční politika začala být v zemích východního bloku (a také Francouzskou komunistickou stranou) vnímána

11 O tehdejší československé pohledu na politiku Francouzské republiky v této oblasti např. Zídek, Petr: *Československo a francouzská Afrika. 1948–1968*. Praha 2006; Týž: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948–1989*. Praha 2007.

12 Garrigou, Alain: *Croissance et conservatisme sous Charles de Gaulle (1962–1969)*. In: *La politique en France. De 1940 à nos jours*. Ed. Týž. Paris 2017, s. 181–221.

13 *Le Traité de l'Élysée et les relations franco-allemandes. 1945 – 1963 – 2003*. Edd. C. Defrance et U. Pfeil. Paris 2005.

14 NA, AÚV KSČ, Novotný II, kart. 7, č. j. 10 234/8.

15 O zahraniční politice Charlese de Gaulla např. Vaïsse, Maurice: *La Grandeur: la politique étrangère du général de Gaulle (1958–1969)*. Paris 2013; Týž: *De Gaulle et la Russie*. Paris 2006; Bozo, Frédéric: *Deux stratégies pour l'Europe. De Gaulle, les États-Unis et l'Alliance atlantique 1958–1969*. Paris 1996.

16 K francouzsko-německým vztahům v tomto období např. Dhondt, Frederik: *Grandeur ou Grand Marché ? Les conceptions atlantiques et européennes de Charles de Gaulle et de Ludwig Erhard, 1963–1966*, Mémoire de recherche: Relations Internationales (Histoire). École doctorale de Sciences Po, Paris 2009, zejm. s. 67–104. Práce je dostupná na stránce <http://www.thesis.net/grandeur/grandeur.pdf>, cit. 27. 2. 2021.

poměrně pozitivně. Nikoli pro své cíle jako takové, ale již jen z toho důvodu, že údajně narušovala jednotnost atlantického společenství. Ze zpravodajství se vytrácel ostrý protifrancouzský diskurz a negativní obraz Francie zůstal omezen pouze na zpravodajství o sociálních problémech, přesněji řečeno o stávkovém hnutí, o němž bylo i nadále referováno přímo na titulní straně sledovaného deníku.¹⁷ Tyto zprávy však necílily explicitně na vládní politiku a jejich protifrancouzské sdělení bylo spíše podprahové. Spočívalo v ujištění československých čtenářů, že i přes veškeré údajně pozitivní posuny v zahraniční politice byla Francie stále zemí, v níž se musí, na rozdíl od Československa, stávkovat za lepší životní podmínky.

Níže uvedená tabulka zachycuje počty článků dotýkajících se témat, která mohla spoluvytvářet negativní obraz Francouzské republiky u čtenářů *Rudého práva* za leden až březen daných let. Vzhledem k tomu, že se obsah novin odvíjel od aktuální situace ve Francii a ve světě, nemůže žádná statistika plně podchytit celkovou šíři a intenzitu protifrancouzského diskurzu v Československu. Přesto je určitým svědectvím o jeho podobě a vývoji. Z čísel vyplývá, že se na stránkách sledovaného deníku kladl jen malý důraz na kritiku vnitřního vývoje Francie. Naprostá většina článků z této oblasti se zabývala postoji a volebními výsledky PCF a dalších levicových stran a nehodnotila vládu či prezidenta republiky. Protifrancouzský osten v těchto textech není přítomen prakticky vůbec. Na přelomu 50. a 60. let 20. století měla československého čtenáře upoutat spíše aktivita Francie v Alžírsku, případně v jejích dalších (bývalých) koloniích. Zpravodajství o závěru alžírské války tedy zcela zastínilo i informace o sblížování se SRN, považované za projev podpory údajně revanšistických sil v Západním Německu, či o vývoji francouzských jaderných zbraní. Po odchodu Francouzů z Alžírsku se přímá kritika V. republiky ze zpravodajství vytrácela a ve druhé polovině 60. let z výše uvedených důvodů úplně vymizela.

	1961	1962	1963	1964	1966	1967
Celkový počet článků ¹⁸	47	83	32	24	19	18
Posilování moci prezidenta Republiky	1	0	3	0	0	0
Zbrojení	1	0	11	0	0	0
Koloniální války a neokolonialismus	39	71	0	5	0	0
Podpora německého revanšismu	0	1	5	1	0	0
Nepříznivá sociální situace	1	4	10	3	5	1

Velká část zpravodajství *Rudého práva* o Francii se zaměřovala na témata, u kterých stálo případné vymezení se vůči V. republice a jejím představitelům až v druhém či třetím plánu. To se týkalo kupříkladu informování o výsledcích voleb, vnitropolitickém dění

17 Samozřejmě pouze v případě, že se v tu dobu nějaké stávky odehrávaly.

18 Myšleny jsou veškeré texty daných čísel, které se týkaly Francie, s výjimkou sportovního zpravodajství. Jednalo se povětšinou o zpravodajství z rubriky věnované dění ve světě, v menší míře články z titulní strany novin (kromě zmíněných stávek se sem dostávaly především zprávy o návštěvách politických osobností a delegací v Československu či ve Francii a výsledky francouzských voleb, v roce 1962 specificky i zprávy o posledních dějstvích války v Alžírsku).

a činnosti a postojích PCF.¹⁹ Článků explicitně odsuzujících Francii byly za období tří měsíců spíše jednotky. Vysoké počty textů spadající do třetí kategorie pro roky 1961 a 1962 jsou dány zvýšeným zájmem o dění v Alžírsku.²⁰ Ta byla ze samé podstaty atraktivním tématem dobového zpravodajství. Může však souviset, a potvrzují to i články o probíhající dekolonizaci a zásazích evropských zemí do záležitostí jejich bývalých držav, s důrazem, který Chruščovův Sovětský svaz a potažmo celý východní blok kladly na spolupráci s třetím světem. Koloniální velmoci jako Francie či Velká Británie byly představovány jako upadající síla, která je vyháněna ze svých zámořských území, kde si naopak nové spojence a partnery hledaly SSSR a jeho spojenci.²¹ Alžírská válka však byla především jednou z nejzásadnějších událostí francouzských dějin a jako taková byla vnímána již jejími současníky, čemuž odpovídala mimořádná pozornost, které se těšila ve světovém tisku.²²

Protifrancouzský diskurz *Rudého práva* tedy ve sledovaném období nebyl obsahově přímo explicitní, představující Francii jako skutečného nepřítele. Její negativní obraz spíše implicitně vyplýval z výběru témat, o nichž měli být českoslovenští čtenáři informováni. Svou úlohu zde mohly sehrávat i zvolené jazykové prostředky, které tvoří druhou základní součást vymezujícího se diskurzu. Přirozeným účelem zpravodajství je upoutat pozornost čtenáře, či dokonce vzbuzovat emoce. V případě názorotvorného deníku, jímž byl tiskový orgán KSČ, je významná i jeho přesvědčovací funkce. Mohlo by se tedy očekávat, že kýženého výsledku bylo dosahováno použitím formalizovaných, negativně podbarvených výrazů, které jazyk komunistických stran používal v souvislosti se znepřáteleným západním blokem. V analyzovaném korpusu se setkáme s výrazivem (buržoazie, reakce, kapitál apod., a v opozici vůči nim například slovo lid), které odráželo typizovanost takového diskurzu. V tomto způsobu psaní se tedy z takových pojmů postupně stávaly jakési implicitně hodnotící, ideologicky podmíněné rétorické figury bez přesně vymezeného obsahu.²³ To se v našem případě týkalo především článků o vztahu Francie k jejím (bývalým) koloniím, o vývoji vlastních jaderných zbraní a o sblížení se SRN, tedy v případě témat, kde se francouzské a československé postoje rozcházely snad

19 Články věnované názorům členů PCF se přirozeně netýkaly přímo francouzského státu, jejich případná kritičnost se soustředila spíše na konkrétní politické partnery či rivaly.

20 Do této kategorie byly zařazeny všechny články informující o dění v zámořských územích, i když nebyly vždy směřovány k činnosti francouzských úřadů a armády. Vždy totiž skrytě poukazovaly na údajnou esenciální nepřijatelnost kolonialismu. Například podrobně zpravodajsky pokryté akce Organizace tajné armády byly často namířeny proti samotné Francii, v československém oficiálním diskurzu ovšem byly evidentně vnímány jako jeden z důsledků přítomnosti Francouzů v Alžírsku.

21 K tématu např. např. Laïdi, Zaki: *L'Union soviétique : présence contractuelle ou influence irréversible ?* In: *Les Contraintes d'une rivalité. Les deux superpuissances et l'Afrique (1960–1985)*. Ed. Týž. Paris 1986, s. 218–266; Kanet, Roger E.: *The Soviet Union and the Third World from Khrushchev to Gorbachev: The place of the Third World in evolving Soviet global strategy*. In: *The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World*. Ed. Týž. Urbana-Champaign 1988, s. 3–22.

22 Srov. např. rozbor jejího vnímání nizozemskými očima v: Pas, Nicolas: *La guerre d'Algérie vue des Pays Bas (1954–1962)*. In: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire* 86, 2005, s. 43–58.

23 Kupříkladu na jistou vágnost termínu buržoazie v textech ze zakladatelského období komunistického režimu v Československu poukazuje Nečasová, D.: *Obrazy nepřítelů v Československu*, s. 53–95. Rolí slov buržoazie, lid a dalších v oficiálním diskurzu pozdního období režimu se ve svých sémantických rozbořech zabýval Fidelius, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha 1998.

nejvíce. U některých těchto textů bychom mohli vysledovat až bojovný duch, jakým byly psány.²⁴ Ve sledovaném období se však v případě Francie jednalo povětšinou o stručné zpravodajství o několika řádcích. Politických komentářů, které by v tomto ohledu mohly mít silnější náboj, bylo jen velmi málo. Použití termínů s negativními konotacemi tedy v analyzovaném korpusu textů rozhodně nebylo pravidlem.

Francie v dokumentech ministerstva zahraničních věcí a velvyslanectví v Paříži

Druhý analyzovaný korpus textů tvoří koncepční materiály MZV, tedy směrnice zahraniční politiky, souhrnné zprávy o aktuální situaci ve Francii a jejích vztazích s Československem, vypracované týměž ministerstvem,²⁵ a konečně politické a jiné zprávy ZÚ.²⁶ Jsou cenným zdrojem informací o československé zahraniční politice, ale také o tom, jak se o Francii psalo v dokumentech, které nebyly určeny veřejnosti, nýbrž pracovníkům zahraniční služby nebo orgánům ústředního výboru Komunistické strany Československa.

Prvořadým cílem dokumentů z provenience MZV a pařížského velvyslanectví bylo shromažďování podkladů, na základě kterých měla být řízena politika státu navenek.²⁷ Jejich smysl tedy nebyl prvoplánově propagační a samoučelně hodnotící. Nicméně nám mohou prozradit mnohé o tom, jak byla Francie vnímána tvůrci československé zahraniční politiky. Propagace či propagandy se navíc úzce týkaly, protože tato činnost, coby integrální součást kulturních styků se západními státy, spadala od roku 1957 pod gesci MZV.²⁸ Idea šťastného domova samozřejmě s propagačními aktivitami úzce souvisí. Československo se mělo prezentovat jako rozvinutá země s výkonným průmyslem a zajímavou kulturou.²⁹ Poukazování na výhody socialistického zřízení, které bylo údajně zárukou této skutečnosti, bylo ostatně ve sledovaném období uváděno jako hlavní propagační cíl československé zahraniční služby.³⁰ Ta předpokládala, že budou různými prostředky vysvětlovány československé postoje, představovány úspěchy a výtoby celého vý-

24 Bojovnost komunistického diskurzu je možno připodobnit k jazyku nacistů, který si liboval v přenášení termínů z oblasti vojenství do obecné mluvy. Srov. např. Malčík, Petr – Šlosar, Dušan: *Totalitní jazyk v československé publicistice na konci roku 1989*. Časopis Maticе moravské 133, 2014, s. 140.

25 Objevují se až v souvislosti se vzájemnými návštěvami vysokých představitelů obou zemí, tedy až od roku 1964.

26 Jsou sice dostupné pro všechna léta sledovaného období, nicméně u nich platí totéž co pro tisk, a to, že tematicky souvisí s konkrétními událostmi, takže jednotlivé otázky v nich nejsou systematicky rozebírány po celou tuto dobu se stejnou intenzitou.

27 Tento prvek se v rámci československé zahraniční služby posiloval spolu s tím, jak se v 60. letech 20. století postupně profesionalizovala a personálně obměňovala. Srov. Kaplan Karel: *Le cadre de la politique étrangère tchécoslovaque 1948–1968*. In: *Les politiques étrangères des États satellites de l'URSS 1945–1989*, Cahiers du CEFRES č. 25, květen 2001. Ed. A. Marès. Praha, 2001, s. 72.

28 NA, AÚV KSČ, ideologická komise ÚV KSČ 1958–1968, II. 1. 1965.

29 NA, AÚV KSČ, předsednictvo 1966–1971, svazek (sv.) 40, archivní jednotka (a. j.) 40, 10. 7. 1967.

30 Srov. politické směrnice pro léta 1962, 1963 a 1966 dostupné v: AN, AÚV KSČ Novotný II, kart. 2, složky (sl.) 11 a 15.

chodního bloku v rámci tzv. mírového soutěžení či soužití dvou ideologických táborů. V západních zemích měli představitelé Československa spolupracovat se spřátelenými organizacemi i jednotlivci, působit na tamější veřejnost, nikoli však přímo útočit na jejich vlády. Jen tak bylo ostatně vůbec možné přímé působení v těchto státech, a to jak v době, kdy je s ČSSR nevázaly žádné bilaterální smlouvy, tak v období, když již byly vzájemné styky nějakým způsobem smluvně zastřešeny.³¹ Analyzované texty ani nedokládají, že by mělo být jejich účelem aktivně poukazovat například na sociální situaci či hospodářskou politiku západních zemí. Směrnice zahraniční politiky nepředpokládají přímou konfrontaci tzv. socialistického zřízení s realitou států označovaných jako kapitalistické. Zcela vyloučeno bylo především systematické kritizování, či dokonce očerňování Francie a její politiky na jejím vlastním území.

Lze tedy v tomto souboru textů vysledovat nějaké formy protifrancouzského diskurzu? Obecnější hodnocení Francie podávají především politické zprávy zasílané z velvyslanectví v Paříži do Prahy a podkladové materiály pro účely přípravy jednání československých představitelů s jejich francouzskými protějšky.³² V obou případech se jednalo primárně o předání konkrétních informací umožňujících formulování stanoviska Československa a později účinné rozhodování příslušných institucí, nikoli o vynášení soudu nad francouzskou politikou. Z našeho korpusu textů nijak nevyplývá, že by míru ideologičnosti a přítomnost protifrancouzského diskurzu ovlivňovalo to, komu byla zpráva určena. V tomto ohledu nehrálo roli, zda byla recipientem profesionální zahraniční služba, nebo byl dokument jménem ministra zahraničních věcí předkládán politickému orgánu, rozuměj předsednictvu ÚV KSČ. Svou roli mohl sehrávat fakt, že stranické orgány nepřetržitě dohlížely i na chod státních institucí, například ministerstev.³³

Když například v roce 1964 předkládal čtvrtý teritoriální odbor, který měl v portfoliu mj. styky s Francií, kolegiu ministra zahraničních věcí analýzu její vnitropolitické situace a zahraniční politiky, měl za to, že je období páté republiky „*charakterizováno upevňováním státně monopolního kapitalismu*“,³⁴ a že se francouzský stát „*dostal do područí monopolů*“.³⁵ Nemohla chybět ani výše zmíněná kolokace „*režim osobní moci*“, kterou používali francouzští i českoslovenští komunisté, když hovořili o nově zřízeném ústavním systému, který prosadil Charles de Gaulle. Zato rozsáhlý podkladový materiál z roku 1966, připravený Černínským palácem pro předsednictvo ÚV KSČ před návštěvou francouzského ministra zahraničních věcí Couve de Murvilla v Praze, uskutečněné v létě téhož roku, je zcela prost ideologicky zabarvených termínů a vystačí si s adjektivem kapitalistický.³⁶

Z výše zmíněné charakteristiky dokumentů zahraniční služby vyplývá, že v tomto případě nemůžeme očekávat účelovou tematickou selektivnost, jako tomu je u zpravodajství. Protifrancouzský diskurz se zde tedy mohl projevat především, ne-li výhradně

31 To bylo v případě Francie od roku 1964, kdy byl mezi oběma zeměmi podepsán kulturní protokol.

32 Několikeré cesty členů vlád obou zemí byly vykonány v letech 1964–1967.

33 Jak se ve svých pamětech zmiňuje ministr školství a kultury z let 1963–1965. Císař, Čestmír: *Paměti*. Nejen ze zákulisí Pražského jara. Praha 2005, s. 581.

34 AMZV, TO-T 1960–1964, kart. 1, sign. 052-112, a. j. 028.912/64–4.

35 Tamtéž.

36 AMZV, TO-T 1965–1969, kart. 3, sign. 052-112, a. j. 024.932/66–5.

ve výběru jazykových prostředků. Dokumenty z provenience zahraniční služby však nepatří do kategorie přesvědčovacích textů, což se následně projevilo v jejich jazyce.

Dokumenty analyzovaných archivních fondů jsou v zásadě dvojího druhu. Většinu tvoří prosté zprávy o jednotlivých událostech, které o československém pohledu na Francii neříkají prakticky vůbec nic, a ani jejich jazyk implicitně nenaznačuje hodnocení autora. Druhou skupinou jsou analýzy různých oblastí politického, hospodářského nebo společenského života ve Francii. Ani jejich účelem není podávat její negativní obraz. Jsou tedy psány v zásadě jazykem prostým ideologicky podbarvených výrazů. Byly však obvykle uvozeny jednou větou či několika větami, které pojmenovávaly československý pohled na vládní politiku, postoje prezidenta Francouzské republiky či na vnitropolitické poměry ve Francii. Jazyk těchto krátkých zhodnocení se občas blíží kategorii komentářů nebo názorotvorných zpráv *Rudého práva*.

Takové texty máme doloženy především pro období přibližně do roku 1964, kdy v hodnocení de Gaullovy Francie ze strany československé zahraniční služby převažovaly negativní tóny. Autoři dokumentů sahalí k určité množině více či méně formalizovaných termínů, které ve sledovaném období sloužily ke kritickému zhodnocení politického zřízení páté republiky a postojů jejích představitelů, především prezidenta Charlese de Gaulla. Tyto výrazy byly často společné dokumentům zahraniční služby, dobovému tisku i soudobé politické vědě a odpovídají dikci projevů členů PCF.³⁷ Plně odpovídají dobovému komunistickému narativu údajně expanzivní, nekolonialistické a nacionalistické,³⁸ případně buržoazně nacionalistické,³⁹ samozřejmě imperialistické gaullistické Francie,⁴⁰ jejíž vláda měla hájit zájmy velkoburžoazie a dokonce si počínat machiavelisticky.⁴¹ Objevuje se i výše zmíněný výraz „*réžim osobní moci*“.

Od roku 1964, kdy začala gaullistická zahraniční politika výrazněji zdůrazňovat svoji nezávislost na mínění Spojených států amerických a dalších spojenců, kdy ochladly francouzsko-německé vztahy a kdy Československo přehodnotilo dosud odmítavý postoj ke smluvnímu zastřešení kulturních styků s Francií, z textů československé zahraniční služby postupně mizí negativně zabarvené výrazy. Materiály ze závěru sledovaného období, tedy z let 1966 a 1967, už povětšinou neobsahovaly žádné ideologicky podmíněné termíny. Objevovalo se snad jen tvrzení, že francouzská politika měla jednat v „*zájmu velkoburžoazie*“.⁴² Jejich společným jmenovatelem se naopak stalo adjektivum „*realistický*“, které mělo vyjadřovat mínění, že se postoje Francie blížily zájmům Československa, nebo se s nimi zcela kryly.⁴³ Více méně kriticky byla i nadále hodnocena oblast sociální politiky, nikoli však výhradně negativně. Materiál z roku 1966 měl kupříkladu tamější sociální

37 O tom podrobněji např. Hromek, Martin: *Nepřítel, nebo partner?* Oficiální obraz Francie a její politiky v Československu v letech 1963 až 1967. In: *Promýšlet Evropu dvacátého století: konflikty beze zbraní*. Brno 2015, s. 191–211.

38 AMZV, TO-T 1960–1964, kart. 3, sign. 052-311, a. j. 028/64–Bg/Ner.

39 NA, Novotný II, kart. 96, a. j. 024.777/60–4, 17. 5. 1960.

40 AMZV, TO-O 1960–1964, kart. 11, sign. 052-7141, a. j. 1778/64–Op/Ner, 22. 4. 1964.

41 Tamtéž, a. j. 3239/62-Ša-Mr, 24. 10. 1962.

42 AMZV, TO-T 1965–1969, kart. 1, sign. 052-112, a. j. 024.932/66–5, 22. 6. 1966.

43 O „*realističtějším přístupu*“ se například zmiňuje podkladový materiál MZV pro jednání, která měl roku 1964

situaci za „*ne brilantní*“, nicméně uznával, že životní úroveň Francouzů v té době byla „*slušná*“.⁴⁴ Na rozdíl od zahraniční politiky Francouzské republiky, s níž se v mnohém mohla ztotožňovat dokonce i PCF, bylo mnohem kritičtěji nahlíženo na činnost nekomunistických levicových stran. Ve zprávách československého ZÚ Paříž tak nacházíme výrazy, které byly součástí tradiční rétoriky komunistů používané při hodnocení svých konkurentů na levi, jako bylo substantivum „*oportunist*“, vyhrazené pro socialisty, kteří nebyli nakloněni úzké spolupráci s PCF.⁴⁵

Stejně jako nehrálo roli, komu byl text určen, není možné vyvozovat, že by se jazyk měnil podle toho, kdo byl jeho autorem. Dokumenty podepsané velvyslanci Václavem Pleskotem a jeho nástupcem Vilémem Pithartem či ministrem zahraničních věcí Václavem Davidem se od sebe jazykově neliší.⁴⁶ Poněkud specifictější vyjadřování měl jen kulturní rada ambasády v Paříži Ivo Fleischmann, známý i coby literát.⁴⁷ Obsahem i dikcí z řady analyzovaných pramenů vybočuje zpráva ministra školství a kultury Čestmíra Císaře o jeho návštěvě Francie z roku 1965.⁴⁸ Císařem vedené ministerstvo nebylo součástí aparátu zahraniční služby, a tak tento dokument nemůžeme považovat za součást analyzovaného korpusu. Uvádíme jej zde spíše jako zajímavý příklad textu, který se v lecčems odlišuje od ostatních dokumentů, které byly začleněny do fondu teritoriálních odborů MZV.

Pochází z období, kdy se v dokumentech zahraniční služby postupně oslabuje protifrancouzský diskurz, Císař v ní však zachází ještě dále. Nespokojil se s nově se objevujícími ustálenými spojeními, vyjadřujícími opatrně pozitivní hodnocení gaullistické politiky, jako např. „*realističtější přístup*“. Ve své zprávě neskrýval své přesvědčení o inspirativnosti francouzského modelu řízení kultury. Navštívenou zemi neváhal hodnotit, spolu s Itálií, jako „*nejprogresivnější*“ zemi Západu, která se přiklonila k systému „*státně kapitalistického plánování*“ a která díky své politice zažívala přímo renesanci, a to nejen v oblasti Císařova resortu. Nejedná se přitom o jednostranně obdivný elaborát. Císař upozornil na velmocenský, ofenzivní přístup Francie, který se projevoval i v její kulturní politice, a přetrvávající malou znalost československého prostředí mezi Francouzi. Ve střední Evropě dle jeho mínění gaullistická Francie usilovala o oslabení sovětských pozic, například využíváním nesouhlasu zdejší inteligence s Chruščovovým „*antimodernismem*“. Ovšem právě ochoty sblížit se s regionem střední Evropy by dle Císaře mělo Československo využít. Ve svém hodnocení se tedy vyvaroval veškerých obvyklých, výše uvedených výrazů, které ve vztahu k Francii z československé strany zaznívaly. Až profrancouzské vyznění Císařovy zprávy by

v Paříži vést československý ministr zahraničních věcí Václav David: NA, Novotný II, kart. 96, a. j. 4566/7, 10. 11. 1964.

44 AMZV, TO-T 1965–1969, kart. 1, sign. 052-111, a. j. 029.020/66–5, 9. 12. 1966.

45 AMZV, TO-T 1965–1969, kart. 1, sign. 052-112, a. j. 027873/66, 1966.

46 O případném osobním vkladu představitelů československého velvyslanectví v Paříži srov. např. Hromek, Martin: *Role zastupitelských úřadů v kulturní výměně mezi Československem a Francií v letech 1960–1969*. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století*. 5. Ústí nad Orlicí 2011, s. 279–288.

47 Uvedme jeden příklad za všechny: „*Informovat o kulturní politice, kterou provádí francouzský stát, není věc ani jednoduchá, ani obvyklá. Nicméně se zdá, že v posledních letech lze přistoupit k určitému rozpoznání směrových čar a dokonce tvarů, které začínají naplňovat prostor kdysi takřka úplně vyplněný záměrně anarchickou volností.*“ AMZV, TO-T 1965–1969, kart. 4, sign. 052-311, č. j. 0252/66-FI/FJ, 12. 10. 1966.

48 NA, Novotný II, kart. 96, a. j. 010613/65, 16. 4. 1965.

se jistě dalo vysvětlovat jeho náklonností k této zemi, která se u něj mohla projevat již od jeho studií v Dijonu.⁴⁹ Jejím účelem však nebylo vyjádření osobního názoru ministra, ale být podkladem pro rozhodování československých orgánů. Můžeme ji tak považovat za další důkaz proměny francouzsko-československých vztahů ve druhé polovině 60. let 20. století a postupného otupování ostří protifrancouzského diskurzu, či dokonce jeho opouštění.

Závěr

Československo a Francie se po druhé světové válce postupně začlenily do dvou zneprátených bloků. To již samo o sobě postačovalo k tomu, aby mezi nimi vypukla svým způsobem válka slov. Objevil se protifrancouzský diskurz, který se svým charakterem nijak zvlášť nevyvíjel z obecně protizápadní rétoriky komunistických stran v tomto období. V letech 1958–1967 se projevoval i ve dvou odlišných korpusech textů, tedy v článkách *Rudého práva* a v dokumentech československé zahraniční služby.

Ve zpravodajství *Rudého práva* věnovanému Francii a její vnitřní i zahraniční politice vyplýval již ze samotného výběru témat, o nichž bylo referováno. Velká část článků byla věnována dění ve Francouzské komunistické straně a obecně na levé straně politického spektra. V nich protifrancouzský diskurz téměř úplně chybí. Ve zbývajících částech korpusu textů již můžeme sledovat jistou účelovou selektivnost, navozující negativní obraz Francie, především v období do roku 1964. Denní tisk samozřejmě ze své podstaty dává přednost spíše negativním zprávám, jako jsou války nebo stávková hnutí, nicméně v případě tiskového orgánu KSČ takto zabarvené zpravodajství o Francii ostře kontrastovalo s tím, jak bylo informováno o vnitřní politice Československa či o jeho hospodářství. Naopak v jazykové rovině se protifrancouzský diskurz v našem souboru článků příliš neprojevoval, což je dáno především stručností zpráv.

V případě materiálů z provenience československého MZV a velvyslanectví v Paříži se naopak projevoval právě jen lingvistickými prostředky, protože účelová tematická selektivnost byla z povahy textů zahraniční služby vyloučena. Ty nejsou určeny veřejnosti a neměly mít propagační efekt, a tak se více méně omezovaly na použití několika stigmatizačních výrazů v úvodu některých dokumentů. Měla tak být poněkud mechanicky podtrhována celková nepřijatelnost ústavního uspořádání a politiky Francouzské republiky. Nehrálo přitom roli, kdo byl jejich autorem, respektive kdo byl pod nimi podepsán, ani to, komu byly určeny, zda se jednalo o interní zprávy v rámci zahraniční služby, či zda byly předkládány předsednictvu ÚV KSČ.

U obou korpusů textů platí, že se přítomnost, či naopak absence protifrancouzského diskurzu odvíjely od toho, jak se proměňoval pohled československé zahraniční politiky na Francii. Sledované období bychom mohli rozdělit na dvě fáze, mezi nimiž ovšem neexistoval zcela jasný předěl. Až hluboko do první poloviny 60. let 20. století převažovalo jasně kritické vymezování se vůči Francouzské republice, a to zcela v souladu s tím, jak se o ní vyjadřovala Francouzská komunistická strana. Z obou souborů textů, i když ne

49 Císař, Č.: *Paměti*, s. 40–91.

explicitně, vyplývalo, že Francie není a ani nemůže být šťastným domovem, samozřejmě na rozdíl od Československa.

Přibližně od roku 1964 docházelo ke zjemňování protifrancouzského diskurzu. Pátá republika byla i nadále popisována jako „*réžim osobní moci*“ a nemizelo ani upozorňování na sociální problémy, s nimiž se musela potýkat. Francie se však zbavila kolonií i alžírského problému, čímž se vytratil nejpodstatnější prvek negativního obrazu Francie v Československu. Po odchodu Konrada Adenauera z postu kancléře Spolkové republiky Německo se ochladily vztahy mezi SRN a Francií a gaullistická zahraniční politika, postavená na zdůrazňování práva na autonomii v rámci atlantického společenství a také na dialog se zeměmi východního bloku, byla v ČSSR, ale také v PCF vítána. Teze o tzv. mírovém soužití s Francií v interních dokumentech MZV doplnily nesmělé pokusy o jistou koordinaci činnosti obou zemí na mezinárodním poli.⁵⁰ Jednoznačně se to projevilo v dokumentech československého ZÚ Paříž i samotného MZV, částečně rovněž v *Rudém právu*.

Antifranzösischer Diskurs in der Tschechoslowakei in den 1960er Jahren

Der Beitrag behandelt den anti-französischen Diskurs in der Tschechoslowakei zwischen 1958 und 1967. Seine An- oder Abwesenheit wird in zwei unterschiedlichen Textkorpora untersucht: in Artikeln des Zentralorgans der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei Rudé právo (Rotes Recht) und in Dokumenten der tschechoslowakischen Botschaft in Paris und des Außenministeriums. Dieser Diskurs erscheint in den untersuchten Texten auf zwei Weisen. Erstens in der Themenauswahl, die ein negatives Bild von Frankreich und seiner Innen- und Außenpolitik hervorrufen sollte, zweitens in sprachlichen Ausdrucksmitteln, also in stigmatisierenden Ausdrücken und Bezeichnungen.

Im ersten Textkorpus wiegt die erste Form vor. Auf Zeitungsseiten von Rudé právo erschienen vor allem Nachrichten über den französischen Kolonialismus und Neokolonialismus, über Annäherung mit der Bundesrepublik Deutschland, über Entwicklung von Kernwaffen oder Streikbewegung. Im zweiten Textkorpus erscheint der anti-französische Diskurs nur begrenzt, vor allem findet man negativ gefärbte Ausdrücke (die Bourgeoise, das Regime der persönlichen Macht, die Reaktion, das Kapital usw.)

In beiden Fällen gilt es, dass der anti-französische Diskurs bis ca. 1964 stärker wurde. Er spiegelt Veränderungen der Einstellung der Tschechoslowakei zur Außenpolitik von gaullistischem Frankreich und der Beziehung zwischen den beiden Staaten.

50 Hromek, M.: *Obraz*, s. 14–17.



Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

